

"Tosi tulee totuudesta; samoin todellinen. Totuus on suurempi kuin tosi, koska totuus ei ole peräisin siitä, mikä on tosi, vaan tosi on peräisin totuudesta". Tämä niukkuudessaan suorastaan triviaalilta näyttävä sanakirjamääritelmä löytyy kirkkoisä **Isidorus Sevillalaisen** (n. 560-636) mittavasta ensyklopediasta *Etymologiarum*¹. Isidorus kuittaa muutamalla rivillä filosofisen ongelman, jota myöhemmän keskiajan filosofeista **Anselm Canterburylainen** (1033/34-1109) ja **Tuomas Akvinolainen** (1225-1274) käsittelevät kirjainmittaisissa tutkimuksissaan.

On selvää, ettei Isidoruksen määritelmä tällaisenaan kelvannut tai riittänyt myöhemmille totuudesta kirjoitettaville keskiajan oppineille. Sen voi kuitenkin ottaa tässä lähtökohdaksi, jonka avulla saadaan keskiajan totuuskäsitteiden tarkasteluun aikalaista väriä, joka filosofian historioiden helposti peittyä kanonisoitujen merkkihenkilöiden ja niin kutsuttujen suurten (lue: ylihistoriallisten) filosofian kysymysten varjoon. Nykyään Isidorus Sevillalaisen nimeä tuskin löytyy edes filosofian historioiden marginaaleista. Länsi-Euroopan latinankielisen keskiajan näkökulmasta hänen sanakirjansa oli kuitenkin kunnioitettu auktoriteetti. Se oli jo itsessään totuuksien lähde, josta ammennettiin määritelmien muotoon puettua viisautta kaikilla tiedonaloilla, myös filosofiassa. Siten esimerkiksi vielä yli 600 vuotta myöhemmin, 1200-luvun puolivälissä laadittu johdatus filosofiaan siteeraa Isidorusta muiden auktoriteettien joukossa filosofiaa ja sen tehtävää määritellesään. Filosofia on varmaa tietoa inhimillisistä ja jumalallisista asioista, yhdistettynä hyvän elämän opiskeluun².

Sanojen alkuperiä

Isidorus Sevillalaisen määritelmää totuudesta voi purkaa moneen suuntaan. Kun nykyiset sanakirjat pyrkivät vaihtelevalla menestyksellä edustamaan anonyymia asiatieta tai "faktatotuutta", Isidoruksen kohdalla suuri merkitys on myös sillä metodilla, jota määritelmät noudattavat. Teoksen nimen mukaisella tavalla ne ovat etymologioita, selityksiä sanojen alkuperistä. Siten myös totuuden määritelmän voi lukea suppeana etymologiana: sana 'tosi' tulee sanasta 'totuus'.

Isidorusta huomattavasti laajemman etymologian totuudelle antaa **Johannes Salisburylainen**, 1100-luvulla vaikuttanut englantilainen monioppinut ja kirkonmies, joka oli opiskellut filosofiaa Ranskassa kuuluisan **Abelardin** (1079-1142) johdolla. Logiikan puolustukseksi laaditussa teoksessaan *Metalogicon* Johannes Salisburylainen aloittaa totuuden määrittelyn etymologialla, joka laajenee tarinaksi totuuden antiikkisista ja kristillisistä taustoista. Koska sanojen

merkityksiin ja samankaltaisuuksiin sidotun etymologisen selityksen mieltä on lähes mahdotonta säilyttää käännoksessä, toistan seuraavassa vain sen pääpiirteet.

Johannes toteaa latinan sanan 'tosi' (*uerum*) tulevan kreikan sanasta *heron*, joka merkitsee varmaa ja pysyvää. Tämä puolestaan liittyy myös maata tarkoittavaan sanaan (*heram*) ja sen pysyvyyteen. Siten "heeroksiksi" tai puolijumaliksi kutsuttiin antiikin mytologiassa niitä, jotka olivat saavuttaneet varmuuden ja pysyvyyden tilan liittyessään jumaliin. Kristityt eivät kuitenkaan nimitä ketään puolijumaliksi, vaan käyttävät mieluummin sanaa 'pyhimys'. Se tarkoittaa niitä, jotka siirtyvät tämän maailman muuttuvaisuudesta totuuden varmuuteen. 'Tosi' ja 'totuus' viittaavat sellaiseen varmaan perustaan, jonka pohjalta järki voi vakaasti toimia³.

Johannes purkaa sanan merkitystä viittaamalla sitä muistuttaviin sanoihin ja niiden käyttöyhteyksiin. Johannes Salisburylainen etymologiasta voi saada aavistuksen siitä, miksi tällaisen määrittelyn merkityksen vakavasti ottavaa filosofiaa on usein väheksytty. Monet keskiajan etymologiat näyttävät etenevän paremminkin assosiaatioiden, samankaltaisuuksien ja väkinäisten yhteyksien varassa kuin (modernissa mielessä) tieteellisissä tai todistuvissa päätelmäketjuissa. Saman asian voi tietysti ilmaista myös positiivisin painotuksin: etymologia ei kartoita asioiden ilmeisimpiä ja todennäköisimpiä kytkentöjä, vaan etsii samankaltaisuuksien kautta sanoille uusia ja odottamattomia merkitysyhteyksiä. Tässä merkityksessä etymologiaa voi löytää myös uudemmassa filosofiasta, esimerkiksi **Martin Heideggerilta**.

Johannes Salisburylainen etymologiassa yksittäisten latinan ja kreikan sanojen kautta päädytään eri asiayhteyksiin, joihin totuus liittyy. Näin etymologiasta voi lukea pähkinänkuoressa monia tärkeitä kysymyksiä, joihin keskiajan filosofit etsivät vastauksia: kristillisen totuuden suhde antiikin traditioihin, tai ihmistiedon ja -ymmärryksen suhde ikuisiin totuuksiin.

Yhtä tärkeää on tässä yhteydessä se, että metodina etymologia liitettiin usein totuuden palvelukseen. 1100-luvun kirjoittajat saattoivat viitata itse termin etymologos klassiseen merkitykseen: *ethimos* on yhtä kuin 'tosi', *logos* puolestaan tarkoittaa 'sanaa'. Siten etymologian avulla ajateltiin löydettävän sanojen tosia ja alkuperäisiä merkityksiä⁴.

Metafyysisiä alkuperiä

Artikkelin alussa siteerattu Isidorus Sevillalaisen määritelmä on luettavissa paitsi etymologiana myös yksinkertaisena metafyyssisenä totuusteorianä. "Tosi tulee totuudesta", toisin sanoen ilman yleistä totuutta ei ole olemassa yksityistapauksiin liitettävää attribuuttia

TOTUUDEN ALKUPERÄT KESKIAJALLA

Päivi Mehtonen

“tosi”. Kristillisen filosofian näkökulmasta tämä teema liittyi nimenomaan jumalallisen totuuden ja totuuden muiden ilmenemismuotojen keskinäiseen suhteeseen. Johannes Salisburlainen kirjoittaa totuudesta, “joka näkee kaikki asiat. Alkuperäinen totuus, toisin sanoen perimmäinen varmuus, pysyvyys ja selkeys, on Jumalan olemuksessa, ja tästä on tavalla tai toisella peräisin kaikki, mitä voi luotettavasti kutsua ‘todeksi’”⁵.

Jos etymologioiden kohdalla “alkuperäisyys” ja “totuus” näyttivät erottamattomasti liittyvän toisiinsa, vielä suuremmassa määrin sama pitää paikkansa totuuden metafysisen alkuperän tutkimisessa.

Vastaava argumentti — mikään “tosi” ei voi olla olemassa ilman perimmäistä totuutta (*verum non potest esse sine veritate*) — on keskeisessä asemassa myös Anselm Canterburlaisen todistuksessa totuuden ikuisesta luonteesta, toisin sanoen totuudesta vailla alkua ja loppua. Anselmin tutkimus *Totuudesta (De veritate)* on peräisin noin vuosilta 1080-1085 ja sitä pidetään ensimmäisenä pelkästään totuuden tarkasteluun keskittyvänä keskiaikaisena tutkimuksena⁶.

Opettajan ja Oppilaan välisenä etenevän dialogin ensimmäisessä luvussa Oppilas esittää kysymyksen, johon teos kokonaisuudessaan pyrkii vastaamaan. Koska Oppilas muiden kristittyjen tapaan uskoo, että Jumala on Totuus ja koska totuutta sanotaan olevan myös monissa muissa asioissa, tuleeko kaikissa yhteyksissä myöntää totuuden olevan Jumala?

Jos olettaisimme totuudelle alku- ja loppupisteen, Anselm päättelisi, silloin voisimme olettaa myös tilanteen “ennen totuutta” ja “totuuden jälkeen”⁷. Tällöin olisi totta (*verum*), ettei totuutta ollut ennen totuuden alkua, tai tule olemaan sen lopun jälkeen. Koska mikään ei kuitenkaan voi olla totta ilman oletusta yleisestä totuudesta, oletus totuuden alusta ja lopusta on kestävä ja johtaa ristiriitaan, toisin sanoen ajatukseen “totuudesta ennen totuutta tai totuudesta totuuden jälkeen”. Siten Anselm kiistää ajatuksen totuuden äärellisyydestä.

Totuuden ikuisuuden perustelu on Anselm Canterburlaiselle lähtökohta hänen edetessään tarkastelemaan muun muassa merkityksen tai proposition, mielipiteen, tahdon, toiminnan ja aistihavainnon totuutta. Vaikka Anselm aloittaa traktaattinsa totuudesta merkitysteoreettisilla pohdintoilla tutkimalla merkityksen ja proposition totuutta tai epätotuutta, hän toisaalla kritisoi edeltäjiensä ja aikalaistensa suurta intoa nimenomaan merkityksen totuutta kohtaan: “Kaikki puhuvat merkityksen totuudesta, mutta harvat tutkivat totuutta, joka on asioiden olemuksessa”⁸. Anselmin kritiikkiin voi ymmärtää tuonaikaisten traditioiden valossa. Merkityksen tai proposition totuutta ei tutkittu ainoastaan keskiaikaisen logiikan (“dialektiikan”) traditioissa, vaan se liittyi esimerkiksi 1100-1200-lukujen kulttuurissa tapoihin, joilla filosofian, kirjallisuuden ja *Raamatun* tekstejä luettiin. Erilaiset merkitysteoriat ja tulkintastrategiat palvelivat totuuden päämääriä pyrkiessään paljastamaan inhimillisen kielen “takaa” tai “alta” syvempiä merkityksiä ja totuuksia⁹.

Anselm Canterburlainen etsii kuitenkin totuudelle niin yleistä määritelmää, että se pätsisi kaikkiin totuuden ja toden eri ilmenemismuotoihin. Totuuden metafysisen ja ikuisen perustan kannalta riittää todeta, että keskeisellä sijalla Anselmin totuusteoriassa on termi *rectitudo*, “oikeellisuus”. Asioden oikeellisuus tai totuus merkitsee sen päämäärän toteutumista, joka sisältyy

niiden luonteeseen tai tehtävään, toisin sanoen siihen, mitä niiden “kuuluu tehdä”. Ajatus oikeellisuudesta edellyttää yleisen tai perimmäisen mallin, johon nähden yksittäisten asioiden tai olemusten totuus suhteutuu. Anselm Canterburlaisella oikeellisuus liittyy siten olennaisesti sellaisiin käsitteisiin kuin ikuinen totuus, olemassaolo ja Jumala. Kunkin asian (proposition, mielipiteen, toiminnan, jne.) totuus on pohjimmiltaan sopusointua ylimmän totuuden kanssa.

Kulttuurisia alkuperiä: totuuden traditiot

Raamatun ja omien kirjoitustensa lisäksi Anselm Canterburlainen ei juuri tarjoa suoria viittauksia muihin antiikin tai keskiajan traditioihin. Äänenlauseuttuja keskiaikaisia totuuden konventioita jäljitteäessä huomattavasti vuolassanaisemmaksi osoittautuu myöhempi samanniminen tutkimus totuudesta, Tuomas Akvinolaisen mittava *De veritate* (noin vuosilta 1256-59). Esimerkiksi muotoillessaan vastausta kysymykseen “Mitä totuus on?” Tuomas erottaa häntä edeltävistä perinteistä seuraavat kolme tapaa määritellä totuus tai tosi:

1. *Totuus määriteltynä sen mukaan, mikä edeltää totuutta ja on totuuden perusta*. Esimerkkeinä Tuomas siteeraa muun muassa **Augustinusta** (354-430) ja **Avicennaa** (980-1037). Augustinuksen mukaan totta on se mikä on “olemassa”, kun taas Avicennalle kunkin asian totuus on sen olemassaolon aktin ominaisuus.

2. *Totuus määriteltynä sen mukaan, miten sen päämäärä tai tehtävä on formaalisti täytetty*. Tuomaan esimerkkeinä ovat joskus vuosien 845 ja 940 välillä elänyt **Isaac Israeli**, Anselm Canterburlainen ja “Filosofi” eli **Aristoteles** (384-322 eKr.). Israelille totuus merkitsi asian ja ajatuksen yhteensopivuutta. Anselm taas ajatteli totuuden olevan oikeellisuutta, joka on ainoastaan mielellä havaittavaa.

3. *Totuus määriteltynä sen seurausten mukaan*. Esimerkkeinä Tuomas mainitsee muun muassa Augustinuksen, jolle totuus on sitä, minkä mukaan arvioimme alempia asioita.¹⁰

Jos jaottelua luetaan filosofisten totuuden kriteerien näkökulmasta, Tuomas Akvinolaisen totuusteorian kannalta tärkeä on toinen kohta. Siihen sijoittuu yksi keskiajan kuuluisimmista ja monien keskiajan filosofian tutkijoiden mukaan myös yksi kaikkien aikojen väärinymmärryimmistä totuusteorioista: *adaequatio intellectus et rei*, “ajattelun ja asian yhteensopivuus”. Opillinen väärinymmärryksen perinne ei juuri rohkaise selitysyrikyksiin artikkeliin rajallisissa puitteissa ja tyydyn vaatimattomampaan lähtökohtaan.¹¹

Ehkä turvallisemmalla pohjalta jaottelua voi lukea dokumenttina siitä, mitkä keskiajan traditiot olivat Tuomaksen kannalta mainitsemisen arvoisia. Isidorus Sevillaista ei listasta löydy, tosin Tuomas viittaa hänen teologisiin kirjoituksiinsa muissa yhteyksissä, esimerkiksi tarkastellessaan jumalallisen totuuden ja uskon välistä suhdetta¹². Tuomas Akvinolaisen edellä mainitsemat määritelmät ovat kuitenkin hyvä otos keskiaikaisten traditioiden kirjosta: varhaiset kirkkoisät ja kristilliset filosofit (Augustinus, **Hilarius**, Anselm Canterburlainen), keskiajan juutalainen filosofia (Isaac Israeli) ja arabikommentaattorien välityksellä 1100-1200-luvulla virinnyt aristotelinen ajattelu (Avicenna, Aristoteles). Luettelo on jo itsessään moniääninen muistuu-

tus liian suoraviivaista ja eurohenkistä "länsimaisen filosofian" historiaa vastaan.

Lopuksi

Palattakoon vielä kirkkoisä Isidorus Sevillalaisen varhaiskeskiaikaiseen ensyklopediaan. Olen artikkelisani käyttänyt Isidoruksen määritelmää totuudesta paremminkin rajaavana näkökulmana kuin myöhempien totuuskäsitysten suoranaisena lähteenä. Silti vielä 1100-1200-lukujen kirjoittajat (ja vielä paljon myöhemmätkin) tarkastelivat eri tiedonalojen erityiskysymyksiä ja niiden historiaa *teste Isidoro*, toisin sanoen viitaten Isidoruksen sanakirjaan tai hänen teologisiin kirjoituksiinsa.

Näiden huomioiden tarkoituksena ei ole julistaa Isidorusta, usein epäoriginellina ajattelijana mainittua tiedon kokoilijaa, filosofian unohdetuksi neroksi. Paremminkin haluaisin lopuksi kohdistaa huomion vielä yhteen keskiajan kulttuurin piirteeseen, jota nähdäkseni voi pitää paitsi keskiaikaisena, myös varsin modernina totuuskäsityksenä: kirjoitetun tekstin auktoriteetti. Monien muiden antiikin ja varhaiskeskiajan kirjoittajien joukossa Isidorus edusti myöhemmän keskiajan kulttuurille juuri sitä. Sokean auktoriteettiuskon merkitystä, vastakohtana järjen ja ymmärryksen pohjalta lähtevälle filosofiselle totuudenetsinnälle, kyseenalaistettiin jo keskiaikaisissa filosofioissa¹³. Silti filosofiankin historian kannalta tärkeitä ovat myös ne aikalaiskaanonit ja -auktoriteetit, jotka kulloinkin edustivat yleistä tietämystä.

Tässä mielessä Isidorus Sevillalaisen kompilatorista pyrkimystä ja sen tulosten keskiaikaista auktoriteettiasemaa voi pitää totuuskäsityksenä, joka hallitsee myös tietokoneajan kulttuuria. Kun nykyajattelussa jumalat ja ikuiset totuudet on sulkeistettu, vaatimattomampien totuuksien etsintää ja siihen väistämättä liittyvää tekstijulkaisujen ehtymätöntä virtaa näyttää (ainakin määrällisessä mielessä) hallitsevan aikaisempien auktoriteettien siteeraaminen, kokoileminen ja järjestäminen. Kyseessä on isidoriaaninen projekti, ainoastaan ilman perimmäistä toivoa kaiken tietämyksen mahdolluttamisesta yksiin kansiin.

Viitteet

1. *Etymologiarum* X, 275; Migne, *Patrologia latina* 82, 396. Mignen sarja (jatkoissa PL) on monilta osin vanhentunut ja uudempien tekstieditioiden syrjäyttämä, mutta tätä kirjoittaessani olen joutunut turvautumaan siihen. PL-viittauksissa ensimmäinen numero osoittaa sarjan osan, toinen numero vittaa palstaan (ei sivuun).
2. 1200-luvun johdatuksia filosofiaan on editoinut Lafleur 1988, katso s. 258. Isidoruksen filosofian määritelmä: *Etymologiarum* II, xxiv; PL 82, 142.
3. *Metalogicon* IV, 34; Webb 1929, s. 202. Johannes tarkastelee totuutta erityisesti luvussa IV, 33-42 (Webb 1929, s. 201-219).
4. Myös Isidorus Sevillalainen antaa selityksen käyttämälleen metodille: etymologia on sanojen alkuperän tutkimista ja tuntemista, joka selkeyttää kaikkien asioiden käsittämistä (*Etymologiarum* I, xxxix, 1; PL 82, 105).
5. *Metalogicon* IV, 36; Webb 1929, s. 208.
6. Esim. Aertsen 1984, s. 5.
7. *Dialogus de veritate* I; PL 158, 469.
8. *Dialogus de veritate* IX; PL 158, 478.

9. Olen tutkinut lähemmin 1100-1200-lukujen filosofisia ja kirjallisia tulkinnan menetelmiä lisensiaatintutkimukseni *Totuudellisuuden taito: Sepitteiden asema 1100-luvun ja 1200-luvun alun latinankielisessä kirjallisuusteoriassa* (Tampereen yliopiston Yleisen kirjallisuustieteen julkaisu 26, Tampere 1992).
10. *De veritate* I, i.; Mulligan 1952-54, osa I, s. 6-7.
11. **Etienne Gilson**, yksi tämän vuosisadan alkupuolen nimekkäistä keskiajantutkijoista, totesi *adeaquatio*-määritelmän modernia ymmärtämistä vaikeuttavan meidän (Descartesin jälkeen yleistyneen) "valitettavan taipumuksemme" edetä aina ajattelusta asioihin päin. Tällainen taipumus helposti sulkeistaa oletuksen perimmäisestä totuudesta ja todellisuudesta, joka keskiajan filosofeille oli keskeinen (katso Gilson 1956/1936, s. 235-239). Myöhemmistä tutkijoista myös **Jan Aertsen** toteaa, että Tuomas Akvinolaisen määritelmän taustalla toimiva ontologinen totuuskäsitys, totuuden ja olemisen erottamattomuus, on monilta osin vieras nykyajattelulle (Aertsen 1984, s. 9 ja passim.). Aertsenin tutkimus on tiivis johdanto *adeaquatio*-määritelmän problematiikkaan, siitä tehtyyn tutkimuksiin ja yhteyksiin nykyajattelussa (esim. Heidegger).
12. Esimerkiksi *De veritate* XIV, viii; Mulligan 1952-1954, osa 2, s. 244.
13. Katso esimerkiksi Tuomas Akvinolaisesta Mulligan 1952-54, osa 1 (Johdanto), s. xvi-xvii.

Kirjallisuus

- Jan Aertsen, *Medieval Reflections on Truth*. 1984.
- Anselm Canterburylainen, *Dialogus de veritate*. Teoksessa: J.-P. Migne, *Patrologiae latinae*, osa 158. Typographi Brepols Editores Pontificii, Turnholt 1853.
- Etienne Gilson, *The Spirit of Mediaeval Philosophy*. (Gifford Lectures 1931-1932). Translated by A.H.C. Downes. Sheed & Ward, London 1950/1936.
- Isidorus Sevillalainen, *Etymologiarum*. Teoksessa: J.-P. Migne, *Patrologiae latinae*, osa 82. Typographi Brepols Editores Pontificii, Turnholt 1850.
- Johannes Salisburylainen, *<Ioannis Saresberiensis> Metalogicon*. Ed. C.C.I. Webb. Clarendon, Oxford 1929.
- Claude Lafleur, *Quatre introductions à la philosophie au XIIIe siècle*. Textes critiques et étude historique. Institut d'études médiévales, Montréal & Librairie Philosophique J.Vrin, Paris 1988.
- Tuomas Akvinolainen, *<St. Thomas Aquinas> The Disputed Questions On Truth*. Translated from the definitive Leonine text by R.W. Mulligan. 3 volumes. Henry Regnery Company, Chicago 1952-1954.